ALTERNATOR
Misliti znanost.

Strah in spomin: odsev vsakdanjega življenja v času epidemij

27. 4. 2020

Number: 20/2020

Author:

- Oto Luthar

Jan van Grevenbroeck, beneški zdravnik v času kuge 1630–31, hrani: Museo Correr, Benetke, foto: Arne Hodalič

Čeprav na prvi pogled ena manj omejujočih zapovedi, je ljudem poziv »Vsi v maske« tudi ob zadnji epidemiji najbolj nazorno sporočil, da s(m)o ogroženi. Nelagodje se je nato samo še stopnjevalo. In to še preden smo si jih nadeli. Prvi stres je namreč sprožilo njihovo pomanjkanje. Ko smo preživeli tudi to (neredki tudi s pomočjo šivanke in sukanca), je prišla na vrsto uporaba. In z njo cela vrsta neprijetnih občutkov. Še posebej, ko so postali dnevi toplejši in je vsakokratno vijuganje med policami s hrano v trgovini rosilo očala in povzročalo manjše ali večje težave pri dihanju. V teh trenutkih je običajno nelagodje začela dodatno stopnjevati še domišljija.

Priznam, da sem sam v trenutku, ko se mi je maska prvič prilepila na obraz, tudi prvič zares pomislil na respiratorje in na občutek nemoči, ki ga mora imeti človek, ko niti dihati ne more sam. Takoj zatem sem pomislil na srednjeveške kljunaste maske, ki jih niso nosili samo takratni ranocelniki, temveč tudi premožnejši meščani. Meščani in plemiči. Tisti, ki niso pravočasno zbežali iz mesta. Podobno kot tokrat so bile tudi v času serijskih epidemij kuge najbolj na udaru prav mestne naselbine. Mesta s svojimi infrastrukturnimi tegobami in navadami svojih prebivalcev. To seveda ne pomeni, da vsakokratne epidemije »črne smrti« niso zajele tudi podeželja. Ne, to pomeni, da so imeli ljudje na podeželju, podobno kot sedaj, za spoznanje več možnosti za beg pred kužnimi boleznimi.

Beg iz mesta

Prav za to je namreč najpogosteje tudi šlo. Vsi, ki jih bolezen (še) ni dosegla, so se reševali z begom. Z begom v druge vasi ali s skrivanjem v lastnem domu. Na ulici so – dokler so – ostali samo tisti, ki so iskali hrano; tisti, ki so – dokler so – odstranjevali mrtve; in tisti, ki so – dokler so lahko– bolnikom lajšali muke. In ti so v večini mest in krajev nosili kljunaste maske, katerih osnovni namen ni bila zaščita pred okužbo, še manj cehovski okras, temveč prostor za dišave. Dišave, ki naj bi preganjale neznosni smrad, ki so ga po pisanju kronistov oddajala razpadajoča trupla. V nekem trenutku je bilo teh toliko, da jih ni bilo mogoče odstraniti. To nedvomno velja za Hamburg, ki je leta 1350 izgubil 66 % vseh prebivalcev.

Podobna usoda je v njegovem sosedstvu zadela Bremen, kjer je kuga pobrala 70 % prebivalcev, in Magdeburg, kjer je umrla polovica meščanov.

Govorimo o prvi veliki srednjeveški kugi, ki jo je v evropska pristanišča prinesla trgovina z vzhodnim Sredozemljem, njeno prvo žarišče pa je bil Konstantinopel. Govorimo o epidemiji, ki je zajela celoten evropski kontinent od Lizbone do Moskve in od severnih obal Irske do Sicilije. Sodeč po referenčni razpravi zgodovinarja Jeana Delumeauja, avtorja knjige *Strah na zahodu*, je v času med 1348 in 1351 v tem prostoru umrla ena tretjina prebivalstva. Podobno je trdil že francoski zgodovinar Froissart, znan po svojih *Kronikah*, v katerih nastopa tudi omenjena epidemija. Od takrat naprej pa vse do 18. stoletja so bile kuge, kolere in pljučne gripe (!) sestavni del življenja, pri čemer je bilo najhuje v obdobju med sredino 14. in začetkom 16. stoletja. V dobrem stoletju in pol je večino večjih evropskih mest ena od oblik kužne bolezni obiskala vsaj enkrat na deset let, kontinent pa je preživel vsaj šest res velikih epidemij.

Prva je odločilno vplivala tudi na Boccaccia, ki je v uvodu v *Dekameron* zapisal v zadnjih tednih neštetokrat citirane vrstice o »100 000 mrtvih dušah«, ki v Firencah niso umirale samo zaradi kuge, temveč zaradi »slabe nege, splošne zapuščenosti in strahu zdravih«. Strah in obžalovanje spremlja tudi njegov opis »krutosti neba« in neskončnega števila »pridnih ljudi, lepih gospodičen in ljubkih mladeničev […], ki so opoldne obedovali s svojimi starši, prijatelji […] zvečer pa na drugem svetu večerjali s svojimi predniki« (Delumeau 1987). Opisano seveda ni veljalo samo za Firence, temveč tudi za v zadnjem času tolikokrat izpostavljeno »Gornjo Italijo (od Benetk do Piemonta, vključujoč tudi Genovo)«, vključno z nesrečno Mantovo, ki naj bi v tem času izgubila 77 % prebivalstva.

Letnica z masko

V tem delu Evrope so se rodili tudi prvi, zvečine nesmiselni ukrepi, in nekatera izjemno koristna spoznanja. Poleg nesmiselnega škropljenja pisem in denarja (s sirotko), kurjenja ognjev na mestnih križiščih ter dezinfekcije obleke in ljudi z žveplom so se ogroženi branili tudi s sistematičnim pobijanjem podgan. V Veliki Britaniji je to, vsaj v dveh primerih, doletelo tudi pse in mačke, ki naj bi prav tako prenašali klice bolezni.

Daleč najbolj pomembno pa je bilo spoznanje o prenosljivosti bolezni in dinamiki epidemij. Tudi zato so opisi sodobnikov takratnega dogajanja polni metafor, ki ponazarjajo hitrost. V rokopisih italijanskih, nemških, nizozemskih, francoskih … kronistov najpogosteje srečamo primerjave z ognjem, plameni in strelami. Slednje je mogoče najti tudi na različnih freskah, od Gazzolijeve v italijanskem San Gimignanu iz leta 1464 do diptiha Martina Schaffnerja z začetka 16. stoletja v Nürnbergu. Levi del slednje prikazuje angele, ki s strelami kaznujejo grešno ljudstvo, na desni pa je upodobljen Kristus, ki na prošnjo svetnikov zavetnikov pred kužno boleznijo (sv. Sebastjan, sv. Erazem) ustavlja kaznovanje.

V ozadju literarne ali likovne upodobitve apokalipse, katere znanilec je v zadnjih šeststo petdesetih letih neizogibno tudi (nalezljiva) bolezen, pa neredko zasledimo obris postave s ptičjim kljunom. Prizor, ki ni zaznamoval samo Dürerja in Bruegela, temveč vse, ki so v preteklosti poleg norosti politikov videli tudi strah, junaštva, smrt, upore … in bolezen.

Med zgodovinarkami in zgodovinarji je med prvimi gotovo tudi Jean Delumeau z referenčnim delom iz leta 1978 *Le Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles). Une cité assiégée* – *Strah na zahodu*. *Oblegano mesto.* V Sloveniji pa se z epidemijami že dolgo ukvarja Katarina Keber z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU. Na umetniško refleksijo kužnih bolezni (in drugih strahov iztekajočega se srednjega veka) se gotovo najbolje spozna Mija Oter Gorenčič z Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU, ena največjih poznavalk stenskega slikarstva pri nas. Nedavno je v eni od radijskih oddaj tudi sama opozorila na t. i. *Kužno sliko* na Svetem Primožu nad Kamnikom, ki v ospredju prikazuje Marijo Zavetnico, v ozadju pa so upodobljene tegobe (poleg kuge še lakota, povodenj, kobilice in Turki), s katerimi so se v tistem času soočali Slovenci.

Glede na to sem med ponovnim listanjem knjige *Strah na zahodu* ob obžalovanju smrti njenega avtorja – umrl je januarja letos, star 97 let – pomislil tudi na omenjeni kolegici, ki se v trenutku, ko si nadeneta masko, gotovo prestavita v čas, v katerem se je ta avtor rodil … Kot vse kaže, pa si bomo tudi leto 2020 zapomnili kot letnico z masko.

https://www.alternator.science/en/short/strah-in-spomin-odsev-vsakdanjega-zivljenja-v-casu-epidemij/